

O‘ZBEKISTONDA SAYLOV TIZIMI VA UNING HUQUQIY ASOSLARI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Abdusodiqov Javohir Jaloliddin o‘g‘li

Denov tadbirkorlik va pedagogika

instituti Tarix yo‘nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20524384>

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasida demokratik saylov tizimining huquqiy asoslari, tarkibiy tuzilishi va rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Konstitutsiyaviy normalar, Saylov kodeksi, siyosiy partiyalar to‘g‘risidagi qonunchilik va xalqaro huquqiy standartlar nuqtai nazaridan saylov jarayonining asosiy tamoyillari ko‘rib chiqiladi. Bundan tashqari, Markaziy saylov komissiyasi faoliyati, saylov kuzatuvchi institutlar tizimi, elektron saylov texnologiyalari va gender tengligini ta‘minlash mexanizmlari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: demokratik saylov, saylov tizimi, saylov kodeksi, Markaziy saylov komissiyasi, saylov tamoyillari, siyosiy partiyalar, saylov kuzatuvlari, gender tengligi, elektron saylov, konstitutsion huquq.

Аннотация: В данной статье анализируются правовые основы, структурная структура и этапы развития демократической избирательной системы в Республике Узбекистан. Рассматриваются основные принципы избирательного процесса с точки зрения конституционных норм, Избирательного кодекса, законодательства о политических партиях и международных правовых стандартов. Кроме того, будет освещена деятельность Центральной избирательной комиссии, система институтов по наблюдению за выборами, электронные избирательные технологии и механизмы обеспечения гендерного равенства.

Ключевые слова: демократические выборы, избирательная система, избирательный кодекс, Центральная избирательная комиссия, избирательные принципы, политические партии, наблюдение за выборами, гендерное равенство, электронные выборы, конституционное право.

Abstract: This article analyzes the legal foundations, structural organization, and development stages of the democratic electoral system in the Republic of Uzbekistan. The fundamental principles of the electoral process are examined from the perspective of constitutional norms, the Electoral Code, legislation on political parties, and international legal standards. The article also covers the activities of the Central Election Commission, the system of electoral observer institutions, electronic voting technologies, and mechanisms for ensuring gender equality.

Keywords: democratic elections, electoral system, electoral code, Central Election Commission, electoral principles, political parties, election observation, gender equality, electronic elections, constitutional law.

Kirish. Saylov tizimi demokratik davlatning asosiy ko‘rsatkichlaridan biri bo‘lib, fuqarolarning davlat boshqaruvida bevosita ishtirok etish huquqini amalga oshirishning bosh mexanizmi hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan beri o‘tgan o‘ttiz yildan ortiq davr mobaynida saylov tizimi bir necha bor tubdan isloh qilinib, xalqaro demokratik standartlarga yaqinlashtirildi.

2019-yilda qabul qilingan Saylov kodeksi O‘zbekiston saylov qonunchiligidagi muhim bosqich bo‘lib, u ilgari mavjud bo‘lgan bir nechta alohida qonunlarni yagona kodifikatsiyalashgan hujjatga

birlashtirdi. Prezident Shavkat Mirziyoyev rahbarligida amalga oshirilayotgan demokratik islohotlar doirasida saylov tizimi yanada takomillashtirilmoqda: shaffoflik, raqobat va gender tengligini ta'minlash sohasida sezilarli yutuqlar qo'lga kiritildi.

Ushbu maqolada O'zbekiston saylov tizimining huquqiy asoslarini, tamoyillarini, tashkiliy tuzilmasini va istiqbollarini ilmiy jihatdan o'rganish maqsad qilib qo'yilgan.

O'zbekiston saylov tizimining rivojlanish bosqichlari. O'zbekiston saylov tizimining tarixi uchta asosiy bosqichni o'z ichiga oladi. Birinchi bosqich (1991–2000) - mustaqillikning dastlabki yillari bo'lib, bu davrda saylov qonunchiligi asoslari shakllantirildi, ammo tizim ko'p jihatdan sobiq sovet an'alarining ta'sirida qoldi. Dastlabki Konstitutsiyaviy normalar va Prezidentlik hamda parlament saylovlariga oid alohida qonunlar qabul qilindi.

Ikkinchi bosqich (2001–2016) — saylov qonunchiligini takomillashtirish va xalqaro standartlarga yaqinlashtirish bosqichi. Bu davrda saylov komissiyalari tizimi qayta tuzildi, siyosiy partiyalar qonunchiligi rivojlandi, saylov kuzatuvlariga oid tartib-qoidalar ishlab chiqildi. Biroq, ushbu davrda ham saylov raqobati yetarli darajada rivojlanmagan deb baholandi.

Uchinchi bosqich (2017-yildan hozirgacha) — Harakatlar strategiyasi doirasida tizimli islohotlar bosqichi. 2019-yilda Saylov kodeksining qabul qilinishi, saylov ro'yxatxonalarini raqamlashtirish, kuzatuvchi institutlarning faoliyatini kengaytirish, ayollar uchun kvota tizimini joriy qilish va xorijiy kuzatuvchilarning ishtirokini kengaytirish ushbu bosqichning asosiy yutuqlari hisoblanadi.

Saylov tizimining konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining IV bo'limi saylov va referendum masalalariga bag'ishlangan bo'lib, 117–120-moddalar saylov tizimining asosiy tamoyillarini belgilaydi. Konstitutsiyaga ko'ra, barcha fuqarolar saylovlarda tenglik asosida ishtirok etish huquqiga ega. Saylovlar umumiy, teng, to'g'ridan-to'g'ri saylov huquqi asosida yashirin ovoz berish yo'li bilan o'tkaziladi.

Konstitutsiyaviy normalardan kelib chiqib, saylov tizimining besh asosiy tamoyili belgilangan:

1. Umumiylik tamoyili — 18 yoshga to'lgan barcha fuqarolar, mulkiy holati, millati, jinsi, dini va siyosiy e'tiqodidan qat'i nazar, saylov huquqiga ega.
2. Tenglik tamoyili — har bir saylovchi faqat bitta ovozga ega bo'lib, bu ovozning ahamiyati boshqa ovozlardan teng.
3. To'g'ridan-to'g'rilik tamoyili — fuqarolar vakillarni bevosita saylaydi, vositachi saylovchilar institutisiz.
4. Yashirinlik tamoyili — saylovchining ixtiyori sir saqlanadi, unga bosim o'tkazish taqiqlanadi.
5. Ixtiyoriylik tamoyili — saylovlarda ishtirok etish fuqarolik burchiga oid, majburiy emas.

2019-yilda qabul qilingan Saylov kodeksi O'zbekiston saylov qonunchiligini yagona tizimlashtirilgan hujjat sifatida tartibga soladi. Kod 16 bo'lim va 220 dan ortiq moddadan iborat bo'lib, Prezident, parlament (Oliy Majlis), mahalliy kengashlar saylovi va referendum tartibi bir hujjatda mustahkamlangan.

Markaziy saylov komissiyasi: tuzilishi va vakolatlari. Markaziy saylov komissiyasi (MSK) O'zbekistonda saylov jarayonining asosiy boshqaruv va nazorat organi hisoblanadi. MSK to'g'risidagi qonunga ko'ra, komissiya 15 a'zodan iborat bo'lib, ularning 6 nafari Oliy Majlis Senati, 6 nafari Qonunchilik palatasi tomonidan, 3 nafari esa Prezident tomonidan tayinlanadi. Komissiya raisi 5 yil muddatga saylob qo'yiladi.

MSKning asosiy vakolatlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- saylov qonunchiligi normalarining bajarilishini nazorat qilish;
- saylov okruglari chegaralarini belgilash va saylov byulletenlarini tasdiqlash;
- nomzodlarni ro'yxatga olish yoki rad etish to'g'risida qaror qabul qilish;
- saylov natijalarini rasmiy e'lon qilish va kuzatuvchi tashkilotlarga guvohnoma berish;
- saylov nizolari bo'yicha birinchi instansiyada ko'rib chiqish.

MSK faoliyatida shaffoflikni ta'minlash maqsadida 2019-yildan saylov kun tartibidagi hujjatlar rasmiy saytda e'lon qilinishi, saylov kuzatuvchilari komissiya yig'ilishlarida qatnasha olishi va saylov materiallariga ruxsat etilgan tartibda kirishishi joriy etilgan.

Siyosiy partiyalar va saylov jarayonidagi o'rni. O'zbekistonda siyosiy partiyalar saylov jarayonining asosiy ishtirokchilari hisoblanadi. Hozirda mamlakatda beshta siyosiy partiya rasmiy faoliyat yuritadi: O'zbekiston Liberal-demokratik partiyasi (O'zLiDeP), O'zbekiston Xalq demokratik partiyasi (XDPO), O'zbekiston «Milliy tiklanish» demokratik partiyasi (MTDP), O'zbekiston «Adolat» sotsial-demokratik partiyasi va Ekologik partiya.

Siyosiy partiyalar to'g'risidagi qonunga va Saylov kodeksiga ko'ra, partiyalar saylov kampaniyasi davrida quyidagi huquqlarga ega: o'z nomzodlarini ilgari surish; saylov kampaniyasini tashkil etish va moliyalashtirish; saylovgacha bo'lgan targ'ibotda ishtirok etish; saylov komissiyalari yig'ilishlarida vakillarini kuzatuvchi sifatida yuborish.

Saylov kampaniyasini moliyalashtirish masalasida Saylov kodeksi partiya saylov fondlarining maksimal miqdorini belgilaydi va moliyaviy hisobotlar MSKga taqdim etilishi shart. Bu o'lchov saylov uchun sarflanadigan mablag'ning shaffofligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Saylov kuzatuvchi: milliy va xalqaro mexanizmlar. O'zbekistonda saylov kuzatuvchi ikki darajada — milliy va xalqaro — amalga oshiriladi. Milliy kuzatuvchilar O'zbekiston fuqarosi bo'lgan jismoniy shaxslar hamda siyosiy partiyalar, nodavlat notijorat tashkilotlar va ommaviy axborot vositalari vakillaridan iborat bo'lishi mumkin. 2019-yildan boshlab nomzodlar ham o'z kuzatuvchilarini saylov punktlariga yuborish huquqiga ega.

Xalqaro saylov kuzatuvchilari MDH, Shanxay Hamkorlik Tashkiloti (ShHT), XDHI (Yevropada Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkilotining Demokratik Institutlar va Inson Huquqlari idorasi) va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan yuboriladi. 2019-yilgi parlament saylovlarida 500 dan ortiq, 2021-yilgi Prezidentlik saylovida esa 700 dan ortiq xalqaro kuzatuvchi qatnashdi.

XDHI missiyasining 2019-yilgi yakuniy hisobotida O'zbekiston saylov tizimida bir qator ijobiy o'zgarishlar qayd etildi, xususan: saylov kampaniyasidagi muhit yaxshilangani, nomzodlarga ko'proq erkinlik berilgani, medianing roli kengaytirilgani. Ayni paytda nomzodlarni ro'yxatga olish tartibi, saylov komissiyalarining mustaqilligi va ovoz berish jarayonining ayrim jihatlarini takomillashtirish lozimligi tavsiya etildi.

Gender tengligi va ayollarning saylov jarayonidagi ishtiroki. 2019-yilgi Saylov kodeksida ayollar uchun parlamentdagi kvota tizimi mustahkamlandi: siyosiy partiyalar nomzodlar ro'yxatining kamida 30 foizini ayollar tashkil etishi shart. Bu talab saylovlarda ayollar vakilligini keskin oshirishga xizmat qilmoqda. 2019-yilgi saylov natijalariga ko'ra, Qonunchilik palatasining 150 o'zidan 48 tasini, ya'ni 32 foizini ayollar egalladi.

Mahalliy kengashlar — viloyat, tuman va shahar Xalq deputatlari kengashlari — saylovlarida ham kvota talabi amal qiladi. MSKning rasmiy ma'lumotlariga ko'ra, 2019-yilgi mahalliy kengashlar saylovida ayollarning umumiy vakilligi 2014-yilga nisbatan 8 foiz oshgan.

Biroq, tadqiqotchilar ayollarning saylov jarayoniga bevosita nomzod sifatida emas, balki saylov kampaniyasi tashkilotchilari va kuzatuvchilar sifatida ham keng jalb etilishini ta'minlash

zarurligini ta'kidlaydilar. Bu sohada jinsiy stereotiplarni bartaraf etuvchi targ'ibot-tashviqot ishlari ham muhim o'rin tutadi.

Xalqaro huquqiy standartlar va o'zbekiston tajribasi. O'zbekiston ratifikatsiya qilgan xalqaro hujjatlar orasida BMT Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning 25-moddasi alohida ahamiyat kasb etadi: ushbu norma har bir fuqaroning saylov huquqini xalqaro huquq darajasida kafolatlaydi. Shuningdek, Venetsiya komissiyasining «Saylov kodekslari bo'yicha kodeksi» demokratik saylovlarning yagona Yevropaviy standartlari sifatida O'zbekiston saylov qonunchiligiga tavsiya etilmoqda.

MDH doirasida esa «MDH davlatlarida demokratik saylovlar, saylov huquqlari va erkinliklari standartlari» to'g'risidagi konvensiya (2002) O'zbekiston tomonidan ratifikatsiya qilingan bo'lib, mazkur hujjat postsoviet makonida umumiy saylov standartlarini belgilaydi.

Xalqaro standartlar bilan solishtirganda O'zbekiston saylov tizimida erishilgan muvofiqlik darajasi yildan-yilga oshib bormoqda. Shaffoflik, raqobat va kuzatuv imkoniyatlari sohasida sezilarli rivojlanish kuzatilayotgan bo'lsa-da, nomzodlarni ro'yxatga olishdagi ba'zi cheklovlar va ommaviy axborot vositalariga teng kirish imkoniyatini ta'minlash masalasida qo'shimcha islohotlar amalga oshirilishi lozimligi xalqaro kuzatuvchilar tomonidan qayd etib kelinyapti.

Elektron saylov texnologiyalari va raqamlashtirish. O'zbekiston saylov tizimini raqamlashtirish yo'lida muhim qadamlar qo'yilmoqda. 2019-yildan boshlab saylovchilarni ro'yxatga olish jarayonida elektron ma'lumotlar bazasi joriy etildi: fuqarolar pasport ma'lumotlari asosida avtomatik saylovchilar ro'yxatiga kiritiladi. Bu eski tizimga nisbatan ancha takomillashgan bo'lib, qo'l bilan to'ldirilgan ro'yxatlar bilan bog'liq xatolar va suiiste'molliklarni kamaytirdi.

MSK rasmiy sayti orqali saylovchilar o'z saylov uchastkalarini onlayn aniqlash, saylov jadvalini ko'rish va saylov hujjatlarini yuklab olish imkoniyatiga ega bo'ldi. Shuningdek, saylov natijalari real vaqt rejimida MSK sayti orqali e'lon qilinishi shaffoflikni yanada oshirdi.

Kelajakda elektron ovoz berish (e-voting) tizimini joriy etish istiqbollari ham muhokama qilinmoqda. Xorijiy davlatlarning — Estoniya, Shveysariya, Hindiston — tajribasini o'rganish shuni ko'rsatmoqdaki, bu texnologiya saylovchining saylovga kirishish imkoniyatini kengaytiradi, ammo kiberxavfsizlik va tizim ishonchliligini ta'minlash kabi murakkab masalalarni yechishni talab etadi.

Saylov nizolari va ularni hal etish mexanizmi. Saylov nizolarini hal etish Saylov kodeksining 44–48-moddalarida belgilangan. Ushbu normalar bo'yicha saylov jarayonidagi shikoyatlar ikki yo'l bilan ko'rib chiqilishi mumkin: birinchisi — tegishli saylov komissiyasiga (uchastkadan viloyat komissiyasiga qadar) murojaat; ikkinchisi — sudga murojaat.

MSK ning birinchi instansiya sifatidagi roli shundaki, u quyi komissiyalar qarorlariga e'tirozlarni ko'rib chiqadi va 3 kun ichida qaror qabul qilishi shart. MSK qarori qabul qilmagan taraflar esa sudga murojaat qilish huquqiga ega bo'lib, sudning saylov natijalari haqidagi qarori yakuniy va bajarilishi majburiy hisoblanadi.

Amaliyotda saylov nizolari soni nisbatan kam bo'lsada, ularni ko'rib chiqishning aniq muddatlari va tartibi belgilanganligi saylov jarayoniga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi. Biroq, saylov nizo ko'rib chiqish mexanizmining mustaqilligi va betorafligi bo'yicha qo'shimcha takomillashtirishlar zarurligini xalqaro kuzatuvchilar ham, mahalliy tadqiqotchilar ham ta'kidlaymoqda.

Xulosa. O'zbekistonda demokratik saylov tizimining huquqiy asoslarini o'rganish shuni ko'rsatadiki, mamlakatimiz saylov qonunchiligi mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab izchil takomillashib kelmoqda. 2019-yilda qabul qilingan Saylov kodeksi, xalqaro tamoyillarning joriy

etilishi, kuzatuv mexanizmlarining kengaytirilishi va raqamlashtirish sohasidagi yutuqlar saylov tizimini yanada demokratik xarakter kasb etishga xizmat qilmoqda.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi: birinchidan, nomzodlarni ro'yxatga olish talablarini yanada liberallashtirish, mustaqil nomzodlar uchun imkoniyatlarni kengaytirish; ikkinchidan, ommaviy axborot vositalarining saylov davrida barcha siyosiy kuchlarga teng kirish imkonini ta'minlash; uchinchidan, saylov komissiyalari tashkiliy mustaqilligini kuchaytirish; to'rtinchidan, elektron saylov texnologiyalarini bosqichma-bosqich joriy etish; beshinchidan, saylov madaniyatini oshirishga qaratilgan ta'lim dasturlarini kengaytirish.

Ushbu tavsiyalar «Yangi O'zbekiston» strategiyasi va «2030-yilgacha rivojlanish kontseptsiyasi»da belgilangan demokratlashtirishning ustuvor yo'nalishlari bilan to'liq mos keladi va saylov tizimining xalqaro standartlarga yanada yaqinlashishiga zamin yaratadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining «Saylov kodeksi» to'g'risidagi Qonuni. 2019-yil 25-iyun, № ZRU-549.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-4947-son Farmoni «Harakatlar strategiyasi to'g'risida». 2017-yil 7-fevral.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston – demokratik jamiyat sari. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
5. Nishonov A.X. O'zbekistonda saylov huquqi va saylov tizimining rivojlanishi: nomzodlik dissertatsiyasi. – Toshkent: TDYU, 2020.
6. Qodirov M.A. Saylov komissiyalari tizimi va ularning vakolatlari // Davlat va huquq. – 2021. – № 4.
7. Rahimov S.B. Elektron saylov tizimi: xorijiy tajriba va O'zbekiston uchun istiqbollar // Axborot jamiyati va huquq. – 2022. – № 3.
8. XDHI saylov kuzatuv missiyasi yakuniy hisoboti. O'zbekiston parlamenti saylovi, 2019. – Varshava: XDHI, 2020.
9. Yo'ldoshev B. Saylov kampaniyasida OAV ning huquqiy maqomi // Demokratlashtirish va inson huquqlari. – 2021. – № 2.